akademik Josip Bratulić – akademik Stjepan Damjanović

UVOD

Hrvatska se u doba humanizma i renesanse našla u teškim društvenim i političkim prilikama. Turci su bili na granicama Hrvatske i stalno se zalijeću do Dalmacije, ruše krhku obranu hrvatskih gradova prema Bosni, a nakon tragične bitke na Krbavskom polju (1493.) postupno padaju u turske ruke i banski gradovi Jajce (1527.) i Bihać (1592.). Osjećaj rodoljublja i zauzetosti za ugroženu domovinu, ali i za širok krug čitateljstva, može pratiti kod svih naših pjesnika, a na poseban je način došao do izražaja u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* Petra Hektorovića, u
Planinama
Petra Zoranića, u
Robinji
Hanibala Lucića, u velikom dijelu opusa Marka Marulića na hrvatskom jeziku, posebice
Juditi
, kao i u latinskom pjesništvu brojnih pjesnika.

HRVATSKA RENESANSNA KNJIŽEVNOST

Petrarkizam se ugradio u sve europske književnosti od XV. stoljeća dalje, pa tako i hrvatsku književnost, čak nešto ranije od mnogih drugih europskih književnosti. Hrvatski petrarkizam preuzeo je od Petrarke temeljna obilježja, ali hrvatsko renesansno pjesništvo nije se zaustavilo samo na petrarkizmu i oponašanju petrarkističkih modela. Napisan su pjesnička djela koja izražavaju osobne poglede na političke, društvene i vjerske prilike. Satira ostaje oštra i kad se odnosi na domaće prilike i na europsko političko i društveno stanje (Mavro Vetranović). Slično je i s promišljanjem sudbine čovjeka pojedinca u društvu koje guši osobnost, odnosno sve mjeri vrijednošću moći ili novca (Mavro Vetranović, Marin Držić, M. Kaboga). I religiozna je

problematika na poseban način istaknuta u tom vremenu velikih prijeloma i prijepora. *Zbornik Ni kše Ranjine*
(1507.) u kojem su popisane pjesme tada najpoznatijih pjesnika, Džore Držića i Šiška Menčetića, sadrži također znatan broj pjesama kojima ne znamo autore, niti njihove cjelovite opuse. Usmena živa poezija također je bila snažan izazov. O njoj svjedoče i pjesnici izrazitih humanističkih nadahnuća, kao što je bio Juraj Šižgorić, ali i Petar Hektorović koji je narodne pjesme uklopio u svoje djelo
Ribanje i ribarsko prigovaranje
(1568.). Najvažniji je hrvatski renesansni pisac Marin Držić koji je napisao više izvrsnih komedija koje su nažalost sačuvane u nepotpunim rukopisima: konca nema
Dundo Maroje
i
Skup,
a
Pomet
je izgubljen;
Dundo Maroje
prikazan je 1551. u vijećnici Kneževa dvora.

Hrvatska renesansna književnost je stvarana u različitim sredinama (Zadar, Split, Hvar, Dubrovnik) i prepoznata je kao jedinstveno ostvarenje te se i pisci međusobno potiču na književni rad i na zajedničko djelovanje za slobodu domovine i naroda.

Razvoj hrvatskoga jezika u XVI. stoljeću

I dok se XVI. stoljeće po razini književnih djela može smatrati zlatnim vijekom hrvatske književnosti u povijesti hrvatskoga jezika to je kritično razdoblje. Hrvatsko-staroslavenski jezik, koji je imao najviše izgleda da postane općehrvatski književni (standardni) jezik, »ispao je iz igre« za hrvatski standardni jezik, nakon događaja krajem XV. stoljeća kada su se na njegova područja doselili stanovnici kojima je on malo značio. Zajedno s njim i glagoljica je izgubila mogućnost da postane općehrvatsko pismo. Izlasku glagoljice iz konkurencije za općehrvatsko pismo uskoro će „pomoći" rusificiranje glagoljičnih hrvatskih knjiga, što nisu prihvatili ni popovi glagoljaši, ni vjernički narod.

Kako su oni koji su se zalagali da latinica postane općehrvatskim pismom bili premoćni i u gospodarskom i u političkom pogledu, a kako je latinica imala tu prednost da su se njome pisali i latinski i hrvatski jezik, već u drugoj polovini XV., a pogotovo u XVI. stoljeću, natjecanje među pismima bilo je riješeno u korist latinice. Ni glagoljica, ni ćirilica, više nisu imale izgleda pobijediti u tome natjecanju.

XVI. stoljeće donijelo je velike promjene u rasporedu hrvatskih dijalekata, a čakavsko je narječje stalno gubilo svoj prostor i svelo se na uzak primorsko-otočni pojas. Tako smanjeno područje čakavštine štokavština je na kopnu još ispresijecala, a štokavci su se počeli pojavljivati i na otocima. Iz toga su vremena i velike migracije čakavaca u druge zemlje (Austrija, Mađarska, Slovačka). U XVI. stoljeću postavilo se pitanje organske osnovice na kojoj će se početi izgrađivati moderni hrvatski jezični standard, tj. počelo je natjecanje između čakavštine, kajkavštine i štokavštine. Stvorila su se dva kompleksa: sjeverozapadni (kajkavsko-sjevernočakavski) i jugoistočni (štokavsko- južnočakavski) i samo zadarsko područje sudjeluje u procesima jednoga i drugoga. Veze među kompleksima ojačat će znatnije tek u sedamnaestom stoljeću, a u šesnaestom svaki ima svoju čitateljsku publiku i ujedinjujući jezični procesi odvijaju se unutar svakoga od njih, a ne u odnosima jednoga prema drugome.

Ni u XVI. stoljeću nije riješeno pitanje koje će narječje postati temeljem modernoga hrvatskoga jezičnog standarda: čakavština je imala prednost zbog najbolje književnosti na njoj ostvarene, kajkavski se govorilo u Zagrebu, koji je sve više postajao najvažnijim hrvatskim gradom i središtem hrvatskoga naroda, a štokavštinom je govorila većina Hrvata. Odluka o izboru narječja za osnovicu standardnoga jezika donijet će se u XVII. stoljeću.

Tiskarstvo u XVI. stoljeću

Krajem XV. st. u Senju je radila tiskara u kojoj su otisnute dvije hrvatske glagoljične inkunabule Senjski misal i Spovid općena. Ta je tiskara nastavila raditi i u XVI. stoljeću do 1508. i u njoj je otisnuto još pet naslova: *Naručnik plebanušev* (1507.), *Meštriê od dobra umrtiê* (1507. ili 1508.),
Tranzit sv. Jerolima
(1508.),
Mirakuli slavne deve Marie
(1508.) i

Senjski korizmenjak
(1508.). Senjska glagoljična tiskara sa svoje dvije inkunabule i pet nabrojanih knjiga iznimno je rasadište hrvatske srednjovjekovne kulture.

Glagoljične knjige i dalje se povremeno tiskaju u Veneciji: najstarija hrvatska početnica koju najčešće zovemo *Bukvar* (1527.), *Misal Pavla Modrušanina* (1528.) i *Brozićev brevijar* (1561.). Uz to tiskat će se knjige na glagoljici u još jednom hrvatskom gradu – Rijeci. Tamo će modruški biskup Šimun Kožičić Benja, u manje od dvije godine rada, otisnuti šest naslova:
Bukvar/Psaltir
(1530.),
Oficii rimski
(1530.),
Misal hruacki
(1531.),
Knižice krsta
(1531.),
Knižice od žitiê rimskih arhierêov i cesarov
(1531.).

Sredinom XVI. stoljeća za reformacije u Urachu kraj Tübingena utemeljena je tiskara koja je trebala, ponajprije za Hrvate, ali i za ostale Južne Slavene, izdavati knjige koje će širiti evangeličke (protestantske) ideje. Knjige se tiskaju najprije glagoljicom, zatim ćirilicom i konačno latinicom. Knjige tiskane latiničnim slovima prevladavaju, a to znači da je i čitateljstvo latiničnih knjiga bilo brojnije. Među velike pothvate protestantskih tiskara treba ubrojiti glagoljično i ćirilično izdanje Novoga zavjeta pod naslovom *Prvi del Novoga testamenta* (1562.) i *Drugi del Novoga testamenta*
(1563.), latinično izdanje
Proroka
(1564.) i golemu enciklopediju Svetoga pisma –
Clavis Scripturae Sacrae
(
Ključ Svetoga pisma
).

Središte europskog tiskarstva – Venecija/Mleci – bilo je i mjesto gdje se tiskalo najviše hrvatskih knjiga od XV. sve do XVIII. stoljeća. Hrvatske i latinske knjige Marka Marulića tiskane su u Mlecima, a zatim i knjige drugih hrvatskih pisaca: Marina Držića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića, Petra Zoranića, Jurja Barakovića, Brne Karnarutića, Dominka Zlatarića i drugih. Hrvatske su se knjige tiskale i u Rimu, Firenzi, Anconi, Pesaru i Loretu. Iako je bilo više

pokušaja da se i u Hrvatskoj osnuju tiskare, osim glagoljaške tiskare u Senju (1494. do 1508.) i Rijeci (1530.), i putujuće tiskare Ivana Manlijusa (Nedelišće i Varaždin), sve do kraja XVII. stoljeća, čini se, da u Hrvatskoj nije bilo stalne tiskare.

U hrvatskim tiskanim knjigama prevladao je standardni tip latiničnoga pisma. Iako su *Sklada nja izvarsnih pisan različitih Hanibala Lucića* (1556.), *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića (1568.) i Zoranićeve *Planine* (1569.) tiskane tzv. talijanskim pismom (kurzivom, položenim slovima) uobičajenom za beletrističku knjigu, a *Lekcionar Bernardina Splićanina* (1495.) i drugo izdanje *Judite* (1522.) frakturom, koja se najčešće upotrebljavala za nabožne i liturgijske knjige, sve ostale knjige uglavnom su tiskane standardnom humanističkom latinicom, jasnim čitljivim pismom, koje je prevladalo u knjigama i proširilo se na hrvatski prostor.